

zólág nincsen pontos adatunk, a csizma megtervezésénél a gyöngyök hangsúlyos elhelyezése és a lehető legarchaikusabb összeállítási módszer volt a kiindulási alap. A gyöngydíszítés szükségessé tesz egy fejbetétet, melyet koszorú egészít ki teljes fejrészé. A fejbetétet úgy terveztük, hogy kézi ványolással egyben a szár első része is kialakulhasson belőle. További szabásminta részek a szár hátulja és a talp. A felsőrész puha borjúbőrből, a talp vastag marhabőrből készült. A külső és belső oldalak nyitva maradtak a bebújás miatt; itt fűzőlyukakon átvezetett bőrszíjak rögzítik a cipőt a lábhoz. Az összeállítás a fejbetét és a szártető díszítése után történt oly módon, hogy a vágott szélű szabásmintadarabokat kifelé fordítva összetűztük. A talp felerősítése szintén ezzel a legegyszerűbb technológiával készült. Végül széleldolgozási eljárások, szélfestés és csontozás következett.

A szarmata nő tarsolyának formájára vonatkozó adat, amelyre támaszkodni lehetett volna, nem állt rendelkezésre, de a hangsúlyos gyöngyös díszítés ismert. Ezért szabásmintájának tervezésénél olyan kézenfekvő formát igyekeztem választani, amely harmonizál az öltözékkel, és az eredeti kalcedon gyöngyök dominálnak rajta. A szabásminta két darabból áll, egy első részből, és egy hátsó részből, amely egyben kiadja a dobozszerű tarsoly alját, övbújtatóját és fedelét. Növényi cserzésű kecskebőrből készült, szintén kifelé fordítva tűzött összeállítási technológiával, végül széleldolgozással. A kalcedon gyöngyök a fedélről lógó szíjra vannak felfűzve, így nehezezként záródásra szolgálnak.

A szarmata férfi lábbelije az ábrázolások szerint egyszerű, rövidszárú csizma formájú, amelynek élvarrása és szíjazata van. Bizonyos ábrázolásokon felfedezhető oldalsó szabásvonal is, ezért a szabásmintát daraboltuk a külső és belső oldalon is, nagyobb nyílást engedve így a bebújásnak. A bokán körbefutó és oldalt a talp felé bronz szíjelosztókkal elágazó szíjazat tartja a sarkantyút és elől ezüstcsattal, szíjvéggel rögzít. A csizma felsőrése puha borjúbőrből, a talp vastag marhabőrből készült. Az élvarrás miatt nem volt szükség ványolásra, a felsőrész összeállítása és talphoz erősítése az eddig követett technológiával készült. Az eredeti fémrészek sérülését elkerülendő a szíjazatra ezek gumi alapú ragasztóval kerültek fel, vékony damillal rögzítve a cipő teljes megvarrása után. Végül szélfestés és csontozás következett.

Pluhár Zsuzsanna (1969) PhD, kertészmérnök. A BKÁE Gyógy- és Aromanövények Tan-
székének oktatója.

A festőbuzér

Pluhár Zsuzsanna

A FESTŐBUZÉR JELLEMZÉSE

A festőbuzér (*Rubia tinctorum* L.) a galajfélék (*Rubiaceae*) családjába tartozik, a *Rubia* nemzetség egyetlen hazánkban előforduló faja. A Földközi-tenger mellékéről, valamint Elő-Ázsiából származik. Magyarországon valószínűleg egykori termesztési helyeiről vadult ki: ritka, kultúreliktumnak tekinthető faj. Szárazságtűrő növény, a szellőzött, üledékes talajokat kedveli. Elsősorban a Duna és Dráva hordalékain maradtak fenn állományai.

A festőbuzér évelő növény. Gyökerei hosszúak, hússak, hengeresek, színük narancsvörös. Négyzetes keresztmetszetű szára több szinten elágazik, élein horgas szőrök fejlődnek. Levelei lándzsa alakúak, merevek, tüskés élűek és örvökben helyezkednek el a növény szárán. Apró, mézszárga virágok alkotják gyér bogernyő virágzatát, melyek június–júliusban nyílnak. Termése apró (3–5 mm), hússos, fekete, hasadó (iker-) bogyó.

A FESTŐBUZÉR TÖRTÉNETE

A legkorábbi időktől fogva a vörös szín számított a legnépszerűbbnek a textil- és bőrfestésben, melynek legszebb árnyalatait a festőbuzér gyökérzetéből, mint természetes forrásból lehetett előállítani. A növény történelmi riválisa a bibortetű volt, mely még ma is használatos élelmiszerfestékként. A vörös színt sok nyelvben (pl. görög, latin, héber, kopt, kínai) a buzér nevével azonosították. A görögök az *erüthrodanon* (*erüthrosz*=vörös), *teuthrion*, valamint a *phoenix*, *phenix* neveken említik a növényt, míg a latinban a *rubia*, *rubidus*, *rubeo* elnevezések fordultak elő. A *Rubia tinctorum* L. gyakrabban használt magyar nevei: pirosítófü, buzér, festőfü, vörösfestőgyökér.

A festőbuzér felhasználására utaló első szöveges és tárgyi bizonyítékok az ókorból valók. A legkorábbi, kb. Kr. e. 3000-ból való bizonytalan adat a mai Pakisztán területéről (Mohenjo-Daro-ból) származik, ahol – valószínűleg valamely buzérfaj színezőanyagaival – vörösre festett textíliába burkolva találtak két ezüst edényt. Az első festőbuzért jelentő akkád szó – *hürratu* – egy kb. Kr. e. 1900-ban leírt, alsó-mezopotámiai ásatáskor előkerült szövegben szerepel. Későbbi írásos forrásokban található utalás a növény termesztésére és a gyapjú-színezés módjára is.

Az ókori egyiptomi leletek között először egy, a 20. dinasztia idejéből, a Kr. e. 12–11. századból származó, papi-
ruszra vetett hieroglifa ad számot a festőbuzér használatáról. A faj egyébként nem volt őshonos Egyiptomban, a szükséges mennyiséget Palesztinából hozták be. A barnás-

vörös színt ezt megelőzően vasoxiddal nyerték. Tel-el-Amarna mellől, egy piramisépítő munkásfaluból előkerültek a Kr. e. 1370 körüli időszakban készült, festőbuzérral színezett textiliák is, melyeket a növény ezirányú alkalmazásának első komoly tárgyi bizonyítékaként tartanak számon. Buzérral festették a Tutankhamon sírleletei közé tartozó vörös övet és textiliákat is. Megállapítást nyert, hogy akkoriban, azaz Kr. e. 1350 körül már használtak különböző fémsó-pácokat is a textilfestés során.

A Bibliában csupán három festőnövény kerül említésre, a sáfrány és a henna mellett megtaláljuk a festőbuzért is. Ez nem véletlen, hiszen a *Rubia tinctorum* és rokonfajai őshonosak a mai Izrael és Jordánia területén. E területről a Kr. e. 8–9. századból való az első, ezzel a növényvel vörösre festett textil-lelet, melynek érdekessége, hogy kevert anyagösszetételű: 2 kék vászoncsík közé 1 buzérral festett vörös gyapjúcsíkot szőttek. E len-gyapjú szövet viselése akkoriban csak a legfőbb papság számára volt engedélyezett, a zsidó köznép esetében viszont vallási tilalom gátolta. A festőbuzér alkalmazása a zsidóság körében az ótestamentumi időktől fogva ismert volt, termesztését a Tóra házi használatra engedélyezte, ipari méretekben azonban nem. Betakarításakor is csak fából készült eszközökkel volt szabad dolgozni.

Kevés hiteles ókori görög szöveg maradt fenn a festőbuzér festőnövényként való felhasználásáról. Hippokratész és Theophraszosz főként gyógyászati jelentőségét hangsúlyozták – égések, sebek kezelésében –, továbbá rövid leírásokat közöltek a vadontermő és termesztett állományok meglétéről.

Pliniustól tudjuk, hogy a legjobb minőségű buzér-alapanyag a Róma-környéki árutermelő kertés övezetből származott, mely felülmúlta a külföldi – pl. izmiri – eredetűeket. Akkoriban kedvező jövedelem-forrásként tartották számon a növény termesztését; a belőle nyert színezékeket főleg gyapjú- és bőrfestésre használták. Sztrabón elmondja, hogy a buzérral festett gyapjú köznapi neve „kolosszeumi gyapjú” volt. Plinius arról is tájékoztatott, hogy a megfestett textília színe nagymértékben függött a pác minőségétől (timsót, vas-és rézsókat alkalmaztak). Plinius kortársa, a jeles orvos Dioszkoridész *Materia Medica* című művében jegyezte meg, hogy a termesztett buzér értékesebb a vadon előfordulóknál. Ő szintén az itáliai (Ravenna környéki) rubiát tekintette a legkiválóbb minőségűnek, melyet ott olajfák közé ültetve termesztettek. A rómaiak fénylő vörös katonaköpenye is valószínűleg festőbuzérral volt színezve.

Galliában szintén fellelhetők a festőbuzér római kori termesztésének emlékei.

Egy Kr. u. 83-ból származó sírban rubiával festett kínai eredetű hernyóselymet találtak, mely alátámasztja az ókori textil- és festékkereskedelem meglétét. Sztrabón Kr. u. 25 körüli leírásában szerepel, hogy ekkoriban évente 120 kereskedelmi szállítóhajó fordult meg Egyiptom és India között.

A bizánci textilfestő iparosok a Kelet-római Birodalom bukása után is folytatták mesterségüket. 9–10. századi örömeny és arab iratok is utalnak a buzér termesztésére. Az utóbbi évek intenzív feltáró munkái nyomán számos britanniai leletre bukkantak York és London közelében, ami igazolja a nyers gyapjú buzérral való színezésének 9–11. századra Nyugat-Európában is kialakult gyakorlatát. A 13–14. században a festőbuzér vált a leggyakrabban alkalmazott vörösfestő növénynek Angliában: ekkorra az ország már ön-ellátásra rendezkedett be.

Néhány száz évvel ezelőtt a rubiavörös egyike volt a legdivatosabb színeknek Európában. Ez volt az ipari forradalom idején használt legfontosabb textilfesték. Az iszlám technológia kiemelkedő eredménye volt a törökvörös vagy adrianapoli vörös, amit szintén ebből a növényből nyertek. A törökvörös szülőhelye a Közel-Kelet volt, onnan eljutott Indiába is. A festékanyagot a növény gyökeréből nyerték és csak a legkiválóbb vásznak színezésére használták.

A közel-keleti textilfestés részletei orosz közvetítéssel jutottak el Angliába. Az ipari forradalom első nagyobb terméke, a gépi gyártású fonal biztosította az erősebb szövetek alapját, amelyek már jobban megfeleltek a törökvörös festéknek.

1869-től a festőbuzér felhasználása lehanyagolt, mivel a fő festékanyag, az *alizarin* elérhető lett a brit és német vegyi üzemekből. A közel-keleti eredetet azonban nem feledték el, 1898-ban a skót festők konzorciuma létrehozta az United Turkey Red Co. Ltd-t, mely nevében őrizte továbbra is a „törökvörös” szót.

A növény festékanyagainak színező hatását a gyógyászatban is hasznosítják. Csontrendellenességeket vizsgálnak vele, mivel be tud épülni a fiatal csontszövetbe, világos pirostra festve azt. Haj- és bőrfestésre szintén használják a növény gyökerét. Hő- és fénystabil élelmiszer-színezékként ma Japánban tejtermékek, üdítőitalok, valamint húsipari termékek (sonka, kolbász) természetes adalékanyagaként, Németországban pedig a természetes alapanyagú textiliák újonnan felfedezett növényi színanyagforrásaként hasznosítják.